

PLANIFICACIÓ I ANTROPOLOGIA LINGÜÍSTIQUES AL PARAGUAI: ENTREVISTA A BARTOMEU MELIÀ

Emili BOIX FUSTER

La informació sobre Paraguai arriba poques vegades directament als països de llengua catalana, sense haver de passar per la interllengua de l'anglès. La situació sociolingüística al Paraguai ha estat coneguda entre els sociolingüistes de parla catalana sobretot a través de la bibliografia nord-americana. Paraguai fou presentada a molts sociolingüistes a través de la tesi doctoral de Joan Rubin, després molt difosa, del 1963 (*National Bilingualism in Paraguay*, Yale)¹. Aquesta manca de contacte directe sobta quan han estat o són figures cabdals de la recerca lingüística al Paraguai gent originària dels països de llengua catalana com Antoni Guasch, eivissenc, i el mateix Bartomeu Melià, mallorquí. Fa ben poc Graziela Corvalán en un estat de la qüestió internacional sobre el bilingüisme al Paraguai assenyalava que la situació sociolingüística al Paraguai és insòlita i paradoxal («*the current sociolinguistic situation in Paraguay is extremely odd*»)². Vam aprofitar la vinguda de Bartomeu Melià a Barcelona, el febrer del 1995, perquè ens en donés un estat de la qüestió.

Bartomeu Melià ha publicat, entre d'altres, *El guaraní a su alcance, 1959*, «Fuentes documentales para el estudio de la lengua guaraní de los siglos XVII y XVIII», *Suplemento antropológico* V, 1-2, Asunción, 113-161; *La création d'un langage chrétien dans les Réductions des Guarani au Paraguay*, 2 vol. Université de Strasbourg, 1969; «Hacia una tercera lengua en el Paraguay», *Estudios Paraguayos* 2, 2, 31-71, 1971; «Una metáfora de la lengua en el Paraguay», *Cuadernos Hispanoamericanos* 493/94, 1991, 65-73; *La lengua guaraní del Paraguay: historia, sociedad y literatura* (CEPAG, Asunción, 1992), *El guaraní conquistado y reducido. Ensayos de etnohistoria* (CEPAG, Asunción, 1993, 1a. ed. 1986, 3a. ed. 1990). Actualment prepara també el pròleg del volum sobre lingüística de les obres completes del també jesuïta Miquel Batllori. Melià ha escrit també sobre la religiositat dels guaranis: *El guaraní: experiencia religiosa* (Biblioteca Paraguaya de Antropología, Asunción, 1991). El seu llibre més recent és *Elogio de la lengua guaraní* (CEPAG, 1995).

---

1. Cf. també, sense ànim d'exhaustivitat, J. P. RONA (1966), «The Social and Cultural status of Guaraní in Paraguau», a *Sociolinguistic: Proceedings of the UCLA Sociolinguistic Conference* (ed. H. Bright), La Haia/Paris, Mouton, 277-298; G. de GRANADA i G. CORVALÁN (1982), *Sociedad y lengua: bilingüismo en el Paraguay* (2 tom.), Centro Paraguayo de Estudios Sociológicos, Asunción; N. KRIVOSHEIM de CANESE i G. CORVALÁN (1987), *El español del Paraguay en contacto con el guaraní*, Centro de Estudios Sociológicos, Asunción; G. de GRANADA (1988), *Sociedad, historia y lengua en el Paraguay*, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, Bogotá. Vegeu també una bibliografia recent del tema a Germán de Granada (1994), «Paraguay», a *El español de América. Cuadernos bibliográficos. Argentina, Paraguay*, Arco Libros, 101-122.

2. Cf. G. CORVALÁN (1995), «Bilingualism in Paraguay», a C. BRATT PAULSTON (ed.), *International Handbook of Bilingualism and Bilingual Education*, Greenwood Press, Nova York, 1988, 359-377.

La conquesta espanyola va tenir efectes funestos en la població autòctona del Paraguai. Quan hi arribaren els espanyols, hi havia uns dos milions d'habitants al país, però a finals del segle XVI la seva població quedà reduïda a mig milió, una quarta part —a causa dels maltractes, les epidèmies i les guerres. A finals del segle XVI Paraguai era una mena de província fracassada, on sols hi havia un poc de comerç de *yerba-mate* però poca cosa més. El 1580 comencen a establir-se les *reducciones* franciscanes on van passar a concentrar-se els indis. Amb l'entrada dels jesuïtes les *reducciones* augmentaren i s'ampliaren. Les *reducciones* jesuïtiques foren creades per l'ordre al Sud-est del Paraguai i a part de la província argentina de Misiones i territoris avui ocupats pels Estats de Panamá i Rio Grande do Sul, del Brasil. Abans de la creació de les *reducciones* els indis estaven sotmesos al règim d'encomienda, que era una forma d'esclavatge, de treball forçat. Aquestes *reducciones* jesuïtiques van arribar a aplegar més de 143.000 indis. L'expulsió dels jesuïtes (1767) representa l'inici de la decadència d'aquells pobles.

Paraguai ha estat gairebé sempre vivint amb la por d'ésser esclafat pels seus veïns, sobretot l'Argentina i el Brasil. Dues vegades el país ha vist desaparèixer la seva elite social. A la guerra d'Independència i a la guerra contra la triple Aliança. La guerra contra la triple aliança (Brasil, Argentina i Uruguai) va fer que en acabar el 1870, el país passés de 1.300.000 habitants a tenir-ne només 300.000 (ara té 4.500.000 habitants). El país, obligat pels guanyadors, es veié per primera vegada forçat a obrir al mercat internacional la seva producció agroexplotadora, en general de poc valor. L'economia paraguaiana ha estat mancada d'integració interior: durant segles no ha passat d'ésser sobretot una economia d'enclavament. Fins fa poc les poques indústries eren exclusivament de caràcter domèstic i artesanal, de manera que la burgesia manufacturadora tenia un pes social escàs, o si més no, reduït a l'explotació agrícola i forestal i als transports. La conflictivitat pagesa, en comparació amb la de països veïns com Bolívia, ha estat petita. La Llei agrària del 1926, que dotà als camperols minifundistes d'una certa estabilitat, el pla de colonització del 1963, que tot i marginal beneficià alguns camperols, i sobretot la repressió eficaç davant algun brot de rebel·lia, han reduït al mínim la resistència camperola. La llarga dictadura de Stroessner va significar un reforçament de l'Estat. Ara, sense dictadura, molts dels problemes socials continuen i els pagesos es rebel·len cada vegada amb més freqüència contra la privació de terra en què es troben.

E.—Des de fa molts anys es dedica amb cos i ànim a estudiar la llengua i la societat guaraní. Com va arribar un al·lot de Porreres a «convertir-se a la religió guaraní», com va dir de vostè, un professor d'antropologia de la universitat de São Paulo?

Jo havia entrat com a jesuïta l'any 49, i l'any 54 em van enviar al Paraguai. Érem un grup de quatre jesuïtes i en aquell temps el Paraguai era una província de la Tarraconense. El pare Sayós hi enviava grups de quatre o cinc cap a Bolívia i quatre o cinc cap al Paraguai. Mig de broma, mig seriosament, ens deia que no mos deixaria continuar els estudis si no apreníem abans una llengua indígena. Així, encara que no tots els que varen estudiar aleshores les llengües precolombines després s'hi han dedicat d'una manera acadèmica i tècnica, tant a Bolívia com al Paraguai hi ha molts de jesuïtes espanyols, d'aquí Catalunya, de Mallorca, que sabem el guaraní, el quètxua o l'aimara. Després, jo a l'any 58 vaig ser enviat a estudiar filosofia a França; naturalment allà tenia bastants llibres antics sobre el Paraguai i també sobre lingüística i m'hi vaig interessar d'una manera bastant informal. Record, per exemple, que, quan teníem classe de Plató jo vaig triar de llegir d'una manera més detinguda el *Cràtil*. Després vaig estudiar teologia, i quan vaig fer la tesi —m'haviem donat una beca per anar a Estrasburg—, i vaig tenir sort de trobar un professor, Antoine

Chavasse, que va admetre de dirigir-me una investigació sobre la formació del guaraní de las *reducciones*, encara que no sabia ni una paraula ni una cosa d'Amèrica. Des del primer moment em va dir: «I vostè, què és lo que me demana si jo aquí no en sé gens?» Però ell era especialista en el llatí de Lleó el Magne, el tema que jo li proposava el va encuriósir, i va admetre que treballés amb ell: «Bé, jo com que estic estudiant les modificacions del llatí, diríem, clàssic quan es va elaborar un llatí cristià... Al mateix temps, a Estrasburg vaig conèixer dos professors especialistes en l'Amèrica Llatina, que eren el lingüista Bernard Pottier i, Jacques Lafaye, que és un historiador de Mèxic bastant famós. I bé, de vegades els consultava coses. La meua intenció en aqueixa tesi (*La création d'un langage chrétien dans les Réductions des Guaraní au Paraguay*, 2 vol. Université de Strasbourg, 1969) era veure com els jesuïtes, amb l'establiment de les *reducciones* al Paraguai des del segle XVII, modificaren l'estructura de la llengua guaraní. Crec que es pot dir que crearen una llengua, perquè dins la mentalitat jesuítica de l'època es podria dir que d'una manera molt pragmàtica (no utòpica, no planejada des de fora), d'una manera pràctica, el que volien era construir una nova societat, d'acord amb el pensament cristià. I la *reducció* consistia precisament a reduir a poble, a crear, una urbanització i tot, una ciutat o ciutats. Aquestes ciutats o reduccions, havien de permetre una vida més política (en el sentit de *polis*. Els francesos en dirien «plus polisée», *més política*, en aquest sentit), més humana i més cristiana. Des del primer moment els jesuïtes se varen entusiasmar per la llengua guaraní: des del primer moment. Hi ha documents que demostren que mai van tenir cap dubte que l'evangelització, la reducció, s'havia de fer en llengua guaraní. I per això se varen traduir obres al guaraní: obres catequètiques, teològiques i literatura de sermonaris. Així després també els indis arribaren a saber escriure, i escriuen cartes sobretot. Se'n conserven en gran nombre. Altres escrits, com històries dels seus pobles, és una llàstima que s'hagin perdut.

E.—En la vessant lingüística què significaven aquestes *reducciones*?

Las *reducciones* varen comportar una certa domesticació de la llengua guaraní. No hi havia mestissatge perquè els jesuïtes impedièn l'entrada dels espanyols. Les *reducciones* permetien que la llengua es codifiqués per escrit. O sigui, és una reducció fonològica, que es podria dir avui. Aquesta reducció a l'escriptura representà que d'una manera almenys indirecta es fes una descripció fonològica de la llengua guaraní. La codificació gràfica proposada pels jesuïtes pràcticament va ser definitiva, encara que ara nosaltres no la seguim exactament. Només els va mancar representar el so de l'oclusiva glotal del guaraní, tot i que sabien que existia. Antonio Ruiz de Montoya, l'autor del *Arte de la lengua guaraní* (1640), diu que aquest so existeix però no el varen representar. I això mos dóna ara molta faena quan volem saber quines paraules tenien o no tenien aqueix «global stop». Després, també indicaven massa nasalitzacions, és a dir, mesclaven tots els fonemes nasals quan, en realitat, per una espècie d'extensió a dins la paraula de la nasalització —tant progressiva com regressiva, nosaltres ara només en posam una. A vegades també usaven un nombre excessiu d'accents. O sigui, que de vegades quan tens una paraula composta, a pesar que una part ocupés una posició enclítica envers l'altra, a pesar de tot, ells marquen moltes vegades els accents propis de cada component de la paraula composta.

Quant a la reducció, a la descripció gramatical, fou quasi perfecta també: pràcticament tots els fenòmens gramaticals ja varen ésser detectats per aqueixes gramàtiques antigues. I aquí sí que hi ha un element que és molt important: per una part van reduir la llengua a gramàtica, sobretot comparant-la amb la gramàtica llatina. D'altra banda, la reducció

també va fer que es reconeguessin i descrivessin una sèrie de fenòmens propis del guaraní, que no tenen traducció en castellà, per exemple. I de vegades ho assenyalaven de la manera següent: «això, en castellà pràcticament no se diu, però se diu en llafí!».

Després trobem també la reducció a diccionari. Els jesuïtes van elaborar diccionaris, que és una manera també d'entendre, sobretot, la llengua dins les seves excepcions. El *Tesoro de la llengua guaraní* del jesuïta Antonio Ruiz de Montoya és d'una riquesa extraordinària, perquè és com el *Tesoro de la lengua castellana*. Avui en dia l'etnografia històrica més completa del guaraní és la que és inclosa dins el *Tesoro de la lengua*. Com s'expressa, per exemple, el món de la casa? Les frases i expressions del *Tesoro* ens permeten fer aquesta descripció. I després, podem anar d'un terme a un altre. I es pot saber la forma de les cases, si tenien empalissat o no, si estava encorbada o no, si tenien porta... I els tipus de palla, amb què cobrien la casa i tantes d'altres coses... Per exemple, hi ha un estudi molt ben fet sobre la ceràmica dels pobles guaranis a partir de paraules del *Tesoro*, que indiquen des de les mescles de fang que es feien fins a la manera de coure'l, les formes de la ceràmica, les seves parts: ceràmica gran, escudelles, urnes, paelles, olles, etc.

E.—Aquests *Tesoros* no eren també una reducció, una simplificació del món del discurs amerindi, del discurs dels guaranis?

El vocabulari del castellà al guaraní, sí que és necessàriament molt simplificat... Simplement, perquè la persona de fora, el castellà, el missioner, pugui trobar la paraula, de les moltes que hi ha d'equivalents en guaraní. Però llavors, per l'expressió se'n va al *Tesoro* i allà troba tot d'aqueixes paraules. Ara bé, els jesuïtes, al discurs polític i al discurs religiós, ja els van donar menys importància. Bé, de fet al discurs polític no és que no li donessin importància, sinó que també el varen reconvertir, de tal manera que als líders polítics guaranis ja cristianitzats els donaven també molt d'ànim perquè fessin discursos. O sigui, que això no es va perdre.

E.—Què volia dir la seva afirmació, en la tesi doctoral (Melià, 1969, 92), que el guaraní «parecia impossible poderse reducir a escritura»?

És una expressió de l'època que reflecteix els prejudicis que hi havia sobre les llengües indígenes, tan «incomprensibles», de fonètica tan singular i estranya, que semblaven impossibles de «reduir a escriptura». Però en el cas del tupí —*língua general* del Brasil— i del guaraní la reducció a escriptura va començar, i amb molt d'èxit, en el segle XVI.

E.—Quin era el repertori del guaraní al segle XVII, en l'apogeu de les *reducciones*?

Paraguai era en aquell moment un país monolingüe amb quatre varietats fonamentals de guaraní. Primer, el guaraní tribal, de les diferents ètnies, que tenia poc contacte amb espanyols. Segon, un guaraní format a les ciutats on hi havia alguns espanyols, i on l'espanyol era llengua oficial. Aquest contacte de llengües donarà lloc al «guaraní paraguay». Tercer, el guaraní dels pobles franciscans, que tenia força contacte amb el món castellà. I quart, el guaraní de les reduccions jesuítiques. Es calcula que hi va arribar a viure més de la meitat de la població del territori del Rio de la Plata, que incloïa Buenos Aires. En aquest guaraní s'arriben a traduir obres teològals del Barroc. Tenim gran quantitat de documents en aquest guaraní. Les trenta *reducciones* dels jesuïtes, tot i la nova llengua comuna, mantenien dialectes diferents.

E.—Al costat d'un respecte i promoció de les llengües dels habitants del país, els jesuïtes sembla que van alterar-ne els rituals, les litúrgies, el sentit de la natura. Els

jesuïtes van respectar el discurs tradicional guaraní –la seva cosmologia, la seva visió del món?

Aquí sí que hi havia una relativa persecució perquè les persones –el que en diríem ara el *xaman*, el sacerdot–, que ells anomenaven els *hechiceros*, els *magos*, no tenien lloc en les *reducciones*: o se convertien o no tenien lloc en aquell món... Al segle XVI es forma una mena de koiné guaraní, en destribalitzar-se la població guaraní: es perd el discurs religiós i polític propi que passa a ser substituït pel d'una llengua guaraní «reduïda».

E.–Aquest món de les *Reducciones* és el que intentava reproduir aquella pel·lícula, *La misión*? El film era bastant fidel a la realitat que vostè ha estudiat?

El film fon i confon dos episodis de les *reducciones*: els atacs dels paulistes que volien fer captius els indis (1628-1641), i la guerra guaraní, quan els guaranis de set pobles –els del Brasil actual– es rebel·len contra el tractat de Límites, de 1750, pel qual havien de deixar els seus pobles. En aquell moment els exèrcits d'Espanya i Portugal els ataquen. La tesi del film és que aquestes societats no tenen futur davant la «societat occidental»; no se'ls pot defensar ni per vies pacífiques ni per la violència, ambdós mètodes –representats pels dos jesuïtes protagonistes– fracassen. Una tesi, com es veu, bastant «neoliberal». Chiapas seria la reedició moderna d'aquesta problemàtica tal com és vista pels polítics dels estats nacionals, Mèxic i Estats Units.

E.–Com s'ha arribat a aquesta difusió del castellà, si a finals del XIX es diu que no arribaven a un vint per cent els qui el coneixien? Quan s'estén massivament el castellà?

Crec que sobretot a partir dels anys 60 amb la «pau i el progrés» de la dictadura, la «modernització» i expansió quantitativa de l'ensenyament secundari i els «moderns» mitjans de comunicació, sobretot la televisió. També hi ha influït molt la migració –i retorn– a l'Argentina que ha arribat a més del 25% de la població en determinades èpoques recents (1954-1990).

E.–Quins efectes sociolingüístics tingué la guerra del Chaco (1932-35)?

Va reafirmar l'ús del guaraní com a llengua paraguaiana, llengua pròpia, útil per a missatges particulars, llengua d'identitat cultural i patriòtica. Les lletres en guaraní per a la música paraguaiana la van popularitzar més.

E.–Ara, si li sembla bé, podríem passar a un tema clàssic de la sociolingüística que ha estudiat el Paraguai: el tema de la diglòssia. Joan Rubin, a la seva tesi sobre el bilingüisme al Paraguai³, escrivia que el guaraní era la llengua generalitzada en el món privat i informal, més aviat de caire rural, mentre que el castellà era la llengua coneguda en el món urbà, la llengua més apropiada per a funcions formals i per a relacions on no dominava la solidaritat. Aquesta distribució de funcions, estàtica i tan rígida, és certa encara?

Crec que ara hi ha situacions diferents i que s'haurien d'estudiar de nou en detall. Perquè, per exemple, ara s'ha guanyat bastant en el sentit que està apareixent molt guaraní de lite-

---

3. Cf. J. RUBIN (1968), *National Bilingualism in Paraguay*, Ianaua Linguarum, Series Practica, 60, Mouton, 1968.

ratura. Ara també aquest guaraní és un guaraní d'escola; entre la gent intel·lectual i tal és ja de bon to parlar en guaraní. Més que els polítics hi ha una sèrie de persones que el parlen molt bé i que són bisbes i pares o sacerdots paraguaïans. Ara bé, aquest ús del guaraní continua essent sobretot no formal, íntim, etc. Hi ha una cosa que mai no havia vist en cap llibre i per això jo ho vaig publicar en aquell llibre de *Mapfre*, «La lengua guaraní del Paraguay» (1992), el guaraní també té les seves hores. Fins a les vuit del matí és l'hora del guaraní. I a partir de les sis de la tarda, torna a ser l'hora del guaraní, perquè en aquestes hores la gent és a casa seva o va amb autobús, i els autobusos que prenen són els més populars. Ara, la gent que va a la feina més tard o a les oficines, allà no es parla guaraní. En la societat paraguaïana a més es dona una distribució circular dels usos del guaraní i del castellà. O sigui, que a Asunción la tendència és que el centre es parla més castellà, i a mesura que un se'n va allunyant (i això es veu de dalt dels autobusos mateix) se'n parla cada vegada menys... Una vegada tothom surt parlant en castellà, a la mitja hora d'agafar l'autobús la gent comença a parlar guaraní. I sobretot, quan ja se'n va més cap a l'interior, a mesura que un s'allunya dels *cascs* de les petites ciutats o simplement se'n va cap a l'interior, es parla més i més guaraní. És un fenomen molt interessant, perquè cada vegada és la mateixa persona que, amb els companys, quan encara són a la ciutat parlen en castellà i, sembla que psicològicament, a mesura que viatgen comencen a parlar guaraní.

E.—Com que hi ha una gran concentració de la població a Asunción (600.000 habitants) i a la rodalia (1.000.000), sobre 4,5 milions en tot el país, aquest domini del castellà no comporta que el guaraní no tingui connotacions de rusticitat, d'una llengua de segona, davant d'un castellà «de ciutat»? Aquestes connotacions no faciliten que es perdi el guaraní?

Sí, és clar. En el guaraní es donen dos fenòmens al mateix temps: una gran desintegració i una gran mescla amb el castellà. Sobretot a Asunción, a la capital, i sobretot quan els mateixos pagesos han de parlar de coses un poc tècniques. Per exemple, els mateixos sindicats: joestic efectivament molt a favor dels sindicats, però els tinc una ràbia perquè en la qüestió lingüística mai no han mostrat la més mínima preocupació d'explicar els temes, la problemàtica, que pot ser de reivindicació política o reivindicació laboral, en guaraní. De tal manera que comencen i diuen: «Votar *pe lei* de la provincia social...? Parlen així com faig jo, ara tot això es pot dir, sense rebuscar gaire, en guaraní. Però passa que els dirigents, els dirigents de les coses modernes, mai han fet aquest esforç. I, per desgràcia, aquest esforç l'han fet gent que no està compromesa amb el poble, cercant neologismes estranys, que tampoc no són apresos per ningú.

E.—A *Una nació-dos culturas* (EPAG, Asunción, 1993), esmentàveu que Paraguai no semblava dirigir-se ni cap al monolingüisme ni cap a l'afirmació del bilingüisme, sinó cap al que proposàveu anomenar «alingüisme». Podríeu ampliar doncs què entén per alingüisme?

L'alingüisme és l'empobriment del que en llengua és riquesa de termes i vocables i les seves relacions; reducció considerable de paraules en l'ús ordinari i poca capacitat d'establir relacions entre lexemes i morfemes en vistes a una expressió matisada, rica, poètica i creativa; aquesta reducció, dic, arriba a la «mort» de la llengua i un es queda sense paraula.

E.—Augusto Roa-Bastos, el novel·lista i professor paraguaïà, en un article anomenat «Paraguay, isla rodeada de tierra» el 1977, escrivia que els usos del guaraní i del

castellà es distribuïen en camps semàntics que mai no se sobreposaven: «*el guaraní-hablante tiene una serie de campos que le son vedados, porque en ellos no puede hacer oír su voz; más aún ni siquiera los piensa, al carecer del instrumento adecuado de la expresión lingüística [...]. Así, si consideramos como una hipótesis el acceso del guaraní al mundo de la técnica, ello le impondría una invasión neológica de tal magnitud que implicaría prácticamente su anulación [...]* en esta coexistencia secular, el guaraní –lengua oral, por excelencia– se va empobreciendo en su expresión lingüística». Esta d'acord que el guaraní corre el risc d'empobrir-se ràpidament, si perd la cultura agrària i tradicional?⁴

Jo li puc dir de tota veritat que això en part està copiat de mi, pràcticament això és el que vaig expressar en un article «El guaraní, dominante y dominado». Però és que jo també vaig manllevar les idees d'en Francesc Vallverdú... El guaraní dominant numèricament i quant a història, i dominat en la mesura que té una situació diglòssica.

E.–Però la gent el passa de generació en generació? Per exemple, a Asunción, la llengua habitual que es transmet als fills continua essent el guaraní, fins i tot en classes mitjanes o altes?

A Asunción hi ha hagut sempre gent de moltes generacions que parla guaraní. O sigui, no és que sigui gent que hagi arribat del camp. Hi ha un guaraní «asunceño». No hi ha una pèrdua de la llengua a les famílies. Hi ha una pèrdua, en el sentit que la llengua es mescla molt, sobretot quan parlen de determinats temes: quan parlen de temes de caire més modern –entre cometes–, dóna la impressió que parlen més castellà, que mesclen més amb el castellà.

E.–En aquesta varietat mixta, el que anomenen *jopará*, es produeix una convergència lingüística entre el castellà i el guaraní? Si és així, quins trets té aquesta convergència?

La convergència i barreja més cridanera es dóna en el lèxic; sembla que es parla guaraní amb paraules castellaneres. El pitjor és que la convergència afecta la sintaxi i morfologia del guaraní i viceversa.

E.–I quina posició envers el guaraní tenen els sectors socials més innovadors? Per exemple, què en pensen els immigrants nous, que han arribat a Paraguai amb la constitució de les centrals hidroelèctriques, com la de Ciudad del Este?

Curiosament, com que allà la immigració brasilera ha estat molt i molt forta, de vegades continuen parlant el portuguès. Però, curiosament, molts en lloc d'aprendre el castellà, aprenen el guaraní. És un fenomen que es dóna i tot amb els orientals, japonesos i sobretot coreans. Molts d'ells continuen parlant coreà i no volen saber res d'altres llengües (sobretot la gent de molta edat), però que molts dels seus fills ja parlen guaraní. I aquests sí que procuren estudiar guaraní més, un poc més literari, més guaraní, vaja. El problema de la puresa de les llengües és una cosa molt aleatòria –vostè ho saben–: aquesta és una llengua pura, aquesta no. Bé, però tanmateix es pot dir que hi ha un mínim de coherència, de

---

4. Cf. Sobre el bilingüisme guaraní-castellà i la novel·la de Roa-Bastos, vegeu *Hijo de hombre*, Losada, Buenos Aires, 1960; vegeu també A. SARROCCHI (1988), «La historia y el bilingüismo en 'Hijo de hombre'», *Signos* XXI, núm. 26.

límits dintre una llengua, que s'ha de respectar. Si no, és una mescla a vegades, és continu una mena de *code-switching*, de barreja de llengües.

E.—Hi ha teatre bilingüe, emissions tant de ràdio com de televisió on s'usin alternadament el guaraní i el castellà?

Hi ha de tot: hi ha des de poesia, diríem que molt guaraní (sense mescla); hi ha una poesia o un teatre, també, on es mescla un poc per ignorància dels límits, de les fronteres entre una llengua i l'altra, però també hi ha un teatre que és en guaraní i on parlar castellà quasi sempre és motiu de ridícul. O siga, que enfront la gent del poble, que són els herois, el que parla castellà sol ser per exemple un nòvio que ve per enganyar s'al·lota. I tothom s'admira un poc del nòvio, perquè sap parlar castellà, però després es veu que aquest és un traïdor. El castellà, amb molta freqüència, és motiu com d'una admiració, però també d'una gran desconfiança, perquè el qui havia arribat a parlar en castellà, a la fi arriba a traïr el poble. El que s'ha de vèncer és una consciència exagerada i prefabricada que el guaraní és una llengua pobra. Hi ha una falta d'autoestima que jo també vaig conèixer a Mallorca. En ràdio, és el mateix fenomen. A mesura que la ràdio és més de l'interior, parlen més en guaraní. I les ràdios també d'Asunción, fins a les vuit del matí parlen guaraní.

E.—Hi ha doncs un guaraní urbà prou diferenciat?

Tothom al carrer, els fills de professionals, de vegades no parlen gairebé en guaraní, però tots el saben. I arriba a ser la llengua de la intimitat a les cases burgeses. I ara més que abans, perquè ara hi ha com una espècie de reconeixement que al Paraguai quasi la marca d'identitat més grossa que tenen ells és la llengua.

E.—Com s'entén el manteniment massiu del guaraní, molt superior al del quítxua o al de l'aimara o al de cap altra llengua ameríndia? Aquest manteniment excepcional del guaraní s'explica per la història particular del Paraguai, per la seva estructura social?

Crec que s'ha mantingut primer perquè la immigració de fora mai ha estat gaire representativa. El Paraguai és un país poc poblat encara i relativament marginal, que gairebé mai va ser poblat pels espanyols. Era un país considerat com un passadís vers l'or i la plata que trobaven en altres països. Mai a Asunción, en tota la seva història colonial, hi ha hagut més de 500 espanyols al mateix temps. Mai hi ha hagut una massa parlant suficientment forta, i després també un poc el caràcter tan rural del Paraguai i la falta d'escoles. Bé, no és només això, sinó que les escoles que han estat castellanitzants, han fet que la gent no hi hagi après ni el castellà ni el guaraní. Com que no han après el castellà, s'han quedat en el guaraní. L'escola ha estat un sistema educatiu formal, que ha estat molt selecte (o molt dolent) i fa que l'educació formal pràcticament no ha aconseguit el que sempre ha volgut. Més aviat, ara la influència dels mitjans de comunicació que tenen més extensió, de diaris de televisió, ara sí que el castellà s'estén més, però pel que sembla —almenys en la qüestió de lleialtat lingüística— també el guaraní té més adeptes, com a mínim teòricament. Tothom aprecia saber el guaraní. Però a la pràctica es parla, sobretot a la capital, un guaraní molt dolent, el *yopará*, una barreja entre guaraní i castellà.

E.—Hi ha una petita minoria monolingüe castellanoparlant. Qui la forma?

Bé, són els professionals, fills d'estrangers, gent més aviat del món del comerç (algun tipus de comerç: alt comerç i els professionals «tècnics»); és estrany que un autòcton, encara que sigui ministre, de l'oligarquia, no sapiga guaraní.

Un element que fa que el guaraní també hagi estat bastant considerat és que –cal recordar-ho–, a pesar de tot el que un té contra dels militars, els militars del Paraguai tots són d'origen pagès (gairebé tots), i per tant ells parlen normalment el guaraní i parlen molt malament el castellà. No escriuen el guaraní, però ells parlen guaraní i se senten bé quan el parlen. O sigui que aquesta part del poder militars que ha estat molt lligat al poder polític, ha estat sempre guaraníparlant.

E.–I tot aquest llarg període de la dictadura de Stroessner, lingüísticament què va comportar? No van reprimir de cap manera el guaraní, però tampoc el van promoure?

A partir d'un cop d'estat es va completar el període que Stroessner tenia amb un president, i aquest president va ser elegit de nou, en unes eleccions bastant netes. I ara hi ha un altre president, Juan Carlos Wasmosy, que és un civil. Crec que és d'origen hongarès... És el primer president civil des de l'any 54 exactament, perquè el cop d'estat de l'Stroessner va ser contra un civil. No, no el van reprimir, però tampoc el van desenvolupar, perquè curiosament aquell Stroessner, com a bon dictador, era populista i tenia igualment molta por dels pagesos. Totes les sublevacions, tots els possibles comunismes, podien començar a partir dels *campesinos*. I per això ell no els donava gaires ales. De tal manera que unes escoles camperoles que vàrem fer naltros a començament de l'any 70, van ser molt reprimides, molt perseguides també. El màxim que el règim admetia era el llibre folklòric, de cançó popular, però res més.

E.–Els jesuïtes, al Paraguai treballen, com els de Bolívia, intervenint i estimulants programes comunitaris en la població camperola?

Sí. Això se va interrompre durant 15 anys. Ens varen expulsar: l'any 76 hi va haver una expulsió d'uns 10 jesuïtes, que aleshores teníem 40-45 anys, o sigui que era el grup de jesuïtes més actius. Va ser en aquells anys que vaig anar a viure amb els indis: cinc anys al Mato Grosso i vuit anys a l'estat de Rio Grande do Sul al Brasil. I es va desarticlar pràcticament tot el moviment, perquè –és clar que això no ho feien només els jesuïtes, però estàvem en relació i després la gent va tenir por– i ara s'està estructurant, però ja dins un altre marc, perquè ara ja és un sistema més democràtic i no hi ha restricció de premsa. Però també hi ha una «dictadura» del poder econòmic i de les polítiques econòmiques que estan interessades en el que seria la «modernització» uniformadora de caire neoliberal.

E.–Aleshores, amb la democratització, ara hi ha una possibilitat per primera vegada d'aplicar una política lingüística o d'una planificació mínimament coherent?

Després que caigués Stroessner, el 1989, hi va haver un període constituent i el juny de 1992 es promulgava una Constitució democràtica. Almenys en els papers i així en principi nos donen tota llibertat. Ara, en realitat nosaltres som un equip molt petit. Molta força tampoc es té, comptem amb un petit pressupost i no podem fer grans programes. Ara, doncs això mateix, per contactes que tinc aquí, ara vinc a Barcelona i m'enduc coses que me regalen o que compro, però això jo ho oferiré a ells, també per amor a l'art. Ara, jo tinc esperances que aqueix equip farà qualche cosa. El decret de constitució de la Comissió Nacional de Bilingüisme està molt ben raonat: aquest decret és un decret molt ben fet. Ens dóna un bon suport, encara que els mitjans i els recursos són encara molt limitats. Ja abans d'aquest s'havia començada una educació bilingüe, i sobretot hi ha la constitució de juliol del 92 on hi ha l'article que reconeix el guaraní com a oficial: el Paraguai té dues

llengües oficials, que són el castellà i el guaraní. És la primera vegada en la història. Abans s'havia declarat una llengua oficial i dues llengües nacionals. Després està declarat també que és un país plurilingüe i pluricultural, i que tots tenen dret a rebre una educació bilingüe, tots.

E.—I ara, aquesta Comissió que està treballant, què es planteja? Quins creu que seran els seus objectius?

De moment dins la Comissió hem fet —i jo crec que no ha estat una bona mesura, però— un grup més teòric i que té un poquet de formació sociolingüística (dic un poquet perquè jo sóc un autodidacte). Aquest grup es planteja els problemes de la política lingüística a seguir. Per això m'han donat/encarregat la qüestió de lleis: teòricament, nosaltres hauríem de preparar lleis o orientacions sobre això o allò. I hi ha un altre grup que està més orientat en la promoció, control i desenvolupament de l'educació formal del guaraní, també dins el marc d'educació bilingüe. Aquestes són les dues feines més immediates que tenim. I una d'elles, sobretot aquests que se dediquen a la qüestió d'educació formal d'escoles, és una feina contra el temps, perquè ara al mes de març comencen les escoles i s'han de preparar els professors...

E.—Això vol dir que s'han de preparar materials... No hi ha materials escolars?

Hi havia els que teníem des de fa ja dos anys: amb el Banc Internacional de Desenvolupament (el BID) s'ha fet una licitació (hi ha molts de diners pel mig) per fer llibres i l'ha guanyada *Fe y alegría*, que és una xarxa d'escoles gratuïtes formada per un jesuïta (també són a Bolívia: més de 100, 150 ó 200 mil alumnes). Són escoles populars.

E.—A veure, vostès intenten fer una planificació. La població té interès en un tema d'aquests? És a dir, un paraguaià que parla guaraní normalment, està interessat que el guaraní arribés a ser utilitzat als usos formals, a la universalitat, a l'ensenyament, o no hi té cap interès?

Hi ha interès i hi ha també una mena de mala consciència: han deixat que el guaraní fos una llengua més cultivada, però al mateix temps hi ha una mala consciència de dir: «Bé, però això no arribarà mai perquè ara, per ser modern, haurem de parlar castellà», com si no fos possible que el guaraní fos present en el món modern. Estic parlant de gent. I després hi ha un grup més intel·lectual que es divideix un poc entre els guaranistes teòrics (semiteòrics, un poc arcaïtzants, poetes i així), i després hi ha una part de gent, sobretot de la universitat, que són els que estan sobretot en la reforma educativa, i la reforma educativa vol guaraní. Precisament, aquesta Comissió Nacional de Bilingüisme s'ha fet perquè la reforma educativa sentia que aquest era un problema molt seriós, que ells no podien afrontar. Estaven discutint entre ells i es van adonar que ni tenien temps ni personal per fer una Comissió Nacional de Bilingüisme. També hi ha una mena de classe mitjana —aquestes classes que en realitat ni són tradicionals ni acaben de ser modernes— que en teoria són menys guaranistes, encara que molt d'ells parlen guaraní. I, per exemple, s'ha donat un fenomen molt interessant: les escoles, precisament, on abans els pares no volien que els fills tinguessin escola en guaraní, ara resulta que exigeixen que sigui en guaraní, perquè han trobat que els fills que van a l'escola i comencen en guaraní, s'espavilen més aviat que els altres.

E.—En el camp educatiu, quin objectiu hi hauria: un ensenyament que permetés que al final de l'educació obligatòria les criatures sabessin castellà i guaraní?

Sí, sí, a pesar de tot, dins el ministeri inconscientment hi ha un bilingüisme de substitució. Per això tinc confiança que si se comença en guaraní ja s'ha començat alguna cosa positiva. D'altra gent com Hugo Rodríguez Alcalá, president de la RAE del Paraguai és totalment reticent a l'ús del guaraní. Per a ells el guaraní no serveix per a res i no han fet més que endarrerir el desenvolupament d'aquesta llengua: és «una llengua de antropòfagos desnudos». Però aquesta és una minoria molt minoria d'intel·lectuals i liberals. I és curiós que alguns d'ells diuen: «No, jo sé guaraní, jo *estim* el guaraní. Però el guaraní no té per què anar a l'escola». És una llengua, està molt bé, és molt guapa per riure, per plorar, per enviar-li una de fresca a un que passa, però això no és una llengua moderna, que pugui ser llengua d'un estat.

E.—Preveuen organitzar alguna entitat pel tema de la innovació terminològica, neologismes, tot el camp de llenguatges d'especialitat?

En part sí. Dins el Ministeri d'Educació ja fa molts anys (vint) que hi havia un sector de llengua i cultura guaraní: un institut, perquè a la universitat, a l'Institut de Llengües, s'ensenya i hi ha una llicenciatura de guaraní. Però jo crec que desgraciadament els professors d'aquest Institut quasi sempre han estat un poc arcaïtzats i de vegades, també de lingüística (o sigui, de sociolingüística) en sabien molt poc, encara que ara hi ha alguns professors que són un poc millors.

E.—Quina política lingüística es pensa seguir respecte a les llengües dels altres grups ètnics del país, que no tenen com a llengua primera ni el guaraní ni el castellà?

La meua posició personal és d'absolut respecte cap a qualsevol llengua. Però s'han d'oferir condicions tan adequades com sigui possible perquè tots aprenguin pel cap baix guaraní. Això —més que el castellà— els pot donar un sentiment de lleialtat i identificació amb el país que compartim des de diverses cultures.

E.—Quin altre tipus d'investigacions s'han fet, sobre el guaraní? Sobre la situació, tant lingüística com social, del guaraní?

Han fet, a vegades estrangers, alguna cosa (i llavors no sabem sovint què han escrit!). Hi ha hagut Germán de Granada, que ha fet estudis i que simpatitza amb el guaraní. És una de les persones que segueix millor la situació lingüística. Graziela Corvalán també ha escrit coses sobre el tema i és a la CNB. Ara, estudis un poc més teòrics, poquíssims. Però s'escrui bastant, ara, sobretot les llegendes, allò que allà en diuen *casos*, o sigui, com a petits contes. S'han publicat dues antologies de proverbis, endevinalles i *casos*. De vegades molt mal ordenat, però tot això vol dir que tot això es ven, que la gent ho compra! Que d'un llibre d'aquests se n'hagin venut 700 exemplars en un any i tres mesos, encara que només sigui per tenir-lo a casa seva, vol dir que la gent el vol tenir.

E.—La televisió, en quina llengua és?

La televisió és quasi tota en castellà pràcticament. Són privades: totalment privades, de capital argentí o brasiler, nord-americà i de tot. Ara hi ha un programa de notícies de matí, a les sis.

E.—Per tant, la tendència, si vostè l'hagués de preveure, és cap a l'ús generalitzat i formal del guaraní?

Sí, una recuperació i un augment de l'ús, d'una part completament una degradació a nivells populars del guaraní, al mateix temps una recuperació en part arcaïtzant, però també ara una recuperació ja feta amb un sentit més comú. Jo em consider d'aquesta segona tendència: jo personalment quasi voldria una tendència cap al monolingüisme (bé, monolingüisme en el sentit de reacció per evitar allò d'un bilingüisme de transició). Ara, el meu sentiment profund és que avui en dia el Paraguai arribi a ser bilingüe: i un bilingüisme que no és necessari que es parli dels mateixos temes en les dues llengües. Una llengua pot ser més col·loquial i una altra per altres usos. I que s'arribi a ser bilingüe. Com, en part, se pot dir que som bilingües a Mallorca, que és el que jo conec; o sigui, que amb tota tranquil·litat si és necessari puc parlar en castellà sense gaire problema. Però després tothom parla mallorquí.

E.-Però no es dóna el risc que la recuperació de la llengua en els usos més formals vagi paral·lela a la pèrdua en els usos més informals? És a dir, es recupera l'ús escrit, però simultàniament s'està perdent la base dels usos més espontanis com adverteix J. FISHMAN a *Reversing Language Shift* (1991)?

Precisament al Paraguai sempre s'havia dit que conservava el guaraní gràcies a les dones. Ara precisament, sobretot a la capital, les jovenetes són les que més fàcilment parlen el castellà (més que no pas ells).

E.-Perquè, per exemple, tot el món de la cultura moderna, musical... Segur que hi ha un sector urbà al qual arriba la cultura musical en anglès. En què arriba, tota aquest món de rock?

En anglès. Les fotonovel·les, els serials, arriben del món argentí o traduïdes del món brasiler. El que passa és que curiosament aquestes telenovel·les, cadascuna té un castellà diferent, que fa que la gent no s'identifiqui pràcticament amb el castellà de cap d'aquestes telenovel·les.

E.-No hi ha un castellà paraguaià, que serveixi de model? No hi ha un estàndard paraguaià?

Sí que hi és, però no passa a la televisió, perquè la televisió ve tota de fora: d'altres països com ara Mèxic, l'Argentina o traduïda del Brasil. Això fa que la gent no se senti identificada amb el seu llenguatge, castellà, de les televisions.

E.-Arriba alguna informació de la sociolingüística d'aquí? Els ha influït d'alguna manera?

Per dir la veritat, a la millor hi ha qualche persona que ha fet cursets, però que llavors arriben allà i han d'empresar-se en el que sigui. Pràcticament de sociolingüistes només hi ha Graziella Corvalán, Olga de Cardozo i Natalia de Canese? (però ella fa més cosa de fonètica i de, més aviat, en l'enregistrament i la normalització de la grafia, etc., el senyor Granada, que ja fa anys que està a Valladolid a Castella, on fa de professor i és catedràtic, i jo.

E.-Per què el guaraní té, quan ara ha esmentat la Natalia Canesa?, una norma codificada, escrita? Té un acord?

Sí, però té dues o tres versions. La grafia encara està essent discutida. L'òrgan que hauria de decidir la codificació hauríem de ser naltros. Pràcticament n'hi ha una del Ministeri d'Educació, que jo sóc el primer que la seguec en línies generals, però no en dos o tres punts particulars.

E.–Per tant, en els llibres de text que s’han fet, hi ha un desgavell...

Un poquet. Jo encara segueixo la teoria que qui escriurà més, guanyarà la partida. I com que nosaltres tenim un poc la paella pel mànec. Més que la CNB, són sobretot els llibres d’escriptura, els llibres de literatura i la presentació continuada de tot el que s’escriu en guaraní –encara que només siguin paraules o frases curtes– en un sistema coherent, el que pot donar fermesa a un sistema que així es torna habitual per via de la pràctica.

E.–Per què les xarxes d’ensenyament són majoritàriament dependents d’ordes religiosos o del Ministeri?

Aquestes cartilles de *Fe y alegría*, i el nostre diccionari guaraní (dic el nostre perquè és el del pare Guasch, que era d’Eivissa), arriben a l’escola... L’educació formal ha estat tradicionalment en mans de religiosos i religioses –la d’elit i la molt popular i pobre– i en el Ministeri la més general i mitjana. Els religiosos semblaven ser més flexibles i dinàmics, amb menys rèmores polítiques i menys funcionalisme. De fet quan es tracta d’educació Bilingüe Intercultural, *Fe y alegría* sens dubte ha pres la davantera i s’està manifestant com a experiència pilot.